

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Манол Рибов - УНСС

Относно:	Дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по научната специалност „Икономика и управление (Туризм)” в УНСС
Автор на дисертационния труд:	Тихомир Марианов Драганов
Тема на дисертационния труд:	„Управление на фамилия туризъм в планинските дестинации”
Основание за рецензиране на дисертационния труд:	Чл. 9 от ЗРАСРБ, чл. 30, ал. 3, чл. 31 от ППЗАРСРБ и чл. 99, ал. 2 от Правилника за учебната дейност на УНСС, Заповед N 1693/29.06.2023 г. на Зам.-ректора по НИД на УНСС.

Информация за докторанта

Тихомир Марианов Драганов е роден в гр. Карлово през 1979 г. Средното си образование с профил мениджмънт завършва през 1997 г. в СОУ ”Христо Проданов” в град Карлово. В периода 1998 г. - 2003 г. продължава обучението си в ОКС „Бакалавър”, специалност „Финанси” в УНСС, а през 2016 г. придобива магистърска степен по „Мениджмънт в туризъм” към специалност „Икономика на туризма” в УНСС, гр. София. След завършване на висшето си образование започва работа в областта на туризма, като се занимава със собствен бизнес – хотелиерство и ресторантьорство, придобивайки богат практически опит в сферата на семейното хотелиерство. През 2018 г. със Заповед № субсидирано от държавата, докторантска програма ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ (Туризм), професионално направление 3.8 Икономика към катедра „Икономика на туризма”. Заповед за трансформиране в задочна форма № 2867/14.10.2021 г. Краен срок на докторантурата 28.09.2023 г. по Заповед № 2431/29.09.2022 г.

2. Обща характеристика на дисертационния труд

Оценка на структурата и обема

Рецензираният дисертационен труд е съставен от три глави, увод и заключение, списък на използваната литература и приложения. В **увода** докторантът е обосновал актуалността и значимостта на темата и е дефинирал обекта, предмета, целта, задачите, тезата и работните хипотези, методологията на изследването, ограниченията, очакваните резултати и източниците на информация. В **трите глави** на дисертацията последователно са изследвани теоретичните, методологическите и приложни проблеми на управлението на фамилния туризъм в планинските дестинации с цел повишаване конкурентоспособността на дестинациите. В **заключението** авторът е обосновал своите виждания за управлението на фамилния туризъм в планинските дестинации, направил е съответните изводи и е дал полезни за обществената практика препоръки.

Формираната по този начин структура на дисертацията отговаря на формалните изисквания за изграждане на органическо единство на съставните части на труда в тяхната взаимна връзка, обусловеност, целенасоченост и определеност. С тази структура се конкретизират връзките и отношенията на включените в дисертационния труд понятия и съждения, използвани за извеждане на една или друга закономерност и обосноваването на едно или друго твърдение.

Дисертацията е представена в едно книжно тяло с **обем** 265 страници компютърно набран текст. От тях 230 страници съдържат основен текст, 5 са увод, 4 страници заключение, 20 страници използвана литература и 7 страници приложения. **Основният текст** съдържа 21 фигури, 32 таблици. **Използваната литература** включва подзаконовни актове 49 интернет източника.

Обемът, в който е подготвен дисертационния труд е достатъчен, за да бъдат изложени теоретичните, методологически и приложни проблеми на проведеното от докторанта изследване. Обемът от 265 страници, побрани в едно книжно тяло му е дало възможност да систематизира и изложи познанията си в изследваната от него област и да изгради съдържанието на дисертацията като използва подходящи за целта средства на научното познание.

Оценка на актуалността и значимостта на темата

Актуалността и значимостта на темата се обуславя от факта, че управлението на фамилния туризъм в планинските дестинации се е превърнало в социално-икономически феномен, характерен с динамиката в своето развитие. Според проучване на *Visa INC* съвместно с *Oxford Economics* до 2025 г. около 282 милиона семейства по света се очаква

да планират поне едно международно пътуване годишно. Проучването разкрива, че раждането на нов тип пътувания, отделяне на все повече и повече средства от семейния бюджет за пътуване, застаряването на населението и увеличената популярност са основните причини за този значителен растеж.

Фамилният туризъм в планинските дестинации се е превърнал в норма на живот за много от семействата в света. Доказано е, че този вид туризъм е един от най-ефективните начини за социална адаптация, поради което се явява неразделна част от живота на съвременните семейства, които живеят в различни държави. Той дава удовлетворение и е източник на радост за тях.

От гледна точка на потребителското търсене през последните три години, като фактор може да се констатира, че в резултат на световната здравна криза голяма част от потребителите на туристически продукт насочват своите интереси предимно към обекти с по-малък капацитет, които освен възможност за дистанцирано потребление, създават и възможност за персонифициране на обслужването.

Оценка на обекта и предмета на изследването

Обект на изследване в дисертационния труд е фамилният планински туризъм, а **предмет** – управлението на този туризъм. По този начин е подчертана субординацията между обекта и предмета на изследването, доколкото предметът на изследването предполага обекта, но не съвпада с него.

Оценка на основната цел и на изследователските задачи

Основната цел на дисертационния труд е чрез създаване на модел за ефективно управление да се постигне усъвършенстване на предлагането на семеен рекреативен туристически продукт в районите с основна и разширена специализация в планинския туризъм. По този начин е подчертана особеността на поставената цел и проведеното изследване.

Считам, че формулираната по този начин **цел** очертава сравнително добре предметната насоченост на изследователския процес и е добра предпоставка за нейното декомпозиране в подцели или задачи.

Определената от докторанта цел се структурира в няколко основни задачи, включващи: идентифициране на теоретичната специфика на планинския туризъм; извеждане на аналитична рамка за управление на планинските туристически дестинации; дефиниране на спецификата на семейния туризъм и мястото му в туристическото райониране в България; приложение на ревеню мениджмънта в управлението на семейните хотели; анализиране на добрите практики в управлението на този вид бизнес;

разработване на методика с инструментариум за оценка на управлението на фамилия планински туризъм; конструиране на модел за управление на семеен бизнес.

Обосновани по този начин задачите отразяват основните параметри на изследването, чието осъществяване чрез вътрешно присъщите им дейности позволяват да се постигне целта на дисертационния труд.

Оценка на изследователската теза и на работните хипотези

Възприетата от докторанта теза е оптимизирането на управлението на семейния планински хотелиерски бизнес чрез прилагането на добрите практики от ревеню мениджмънта, водещи до устойчиво развитие на планинските дестинации, специализирани в предлагането на семеен планински рекреативен туристически продукт.

За **потвърждаването** или **отхвърлянето** на определената от докторанта теза се използват следните хипотези:

. Семейният туризъм е един от най-бързоразвиващите се специализирани видове туризъм, както в България, така и в световен мащаб, поради което е от съществено значение неговото познаване и устойчиво управление.

. Проучването и оценката на условията за развитие на семейния туризъм дава възможност за създаване на модел, който би улеснил както управлението на семейния туризъм в България, така и този по селектирани туристически райони.

3. Проучването и анализирането на добри практики по отношение на ревеню мениджмънта и прилагането им в предложения модел, води до оптимизиране на управлението на семейни планински туристически обекти.

Така дефинираната теза като съждение от по-общ характер и хипотезите като нейна структурна част отговарят на изискването за допускане на възможното взаимодействие и съпътстващ го резултат за истина, която при определени условия може да се прояви.

2.6. Оценка на методология на изследването

За постигане на поставената цел и решаване на произтичащите от нея задачи в дисертационния труд са използвани съвременните диалектически, логически, исторически, индуктивно-дедуктивни и системен подход. Изследването в теоретичната и аналитичната му част включва рзнообразен методичен апарат от стандартни научни методи като наблюдение, сравнителен анализ, синтез, аналогия и други.

Може да се приеме, че използваният от докторанта методологически инструментариум е подходящ за особеностите, обекта и предмета на изследването, за

равнището на развитие на съвременната методология и нейната приложимост за целите и задачите на дисертационния труд.

Оценка на ограниченията в изследването

Докторантът няма претенции да представи в труда си изчерпателно всички възможни аспекти на приложението на управлението в семейния туризъм. В този смисъл изследването е ограничено до проучване на управленските аспекти на планинския семеен туризъм и не се занимава с изследването на този бизнес в контекста на специализацията и подспециализацията на туристическите райони в България. Авторът на изследването съзнателно не е засегнал проблематиката, свързана със създаването на нови инвестиционни проекти в областта на семейния туризъм в България. Съображенията му за изключването на тази тематика са продиктувани от това, че за решаването на задачи от този род е необходим друг подход, свързан с инвестиционното проектиране.

Оценка на информационното осигуряване

Тематиката за управлението на фамилия туризъм в планинските дестинации не е била в ползрението на широк кръг от автори. Това е станало причина докторантът да обхване в своето изследване проучването на по-широк кръг от публикации, в които фамилия туризъм се засяга в контекста на проблемите за туризма изобщо. Проучените в рецензирания труд информационни източници включват монографии, студии и статии на български и чуждестранни автори. Освен това обект на внимание от страна на автора са законови и подзаконови актове в тази област, както и доклади, изнесени на регионални, национални и международни конференции.

Оценка на съдържанието на дисертационния труд

Оценката на съдържанието на дисертацията обхваща нейната научна достоверност, изчерпателност и цялостност. Обърнато е внимание върху спазването на логическите изисквания за съотношението между фактите и теорията, за подбора, подреждането и структурирането на материала в трите глави на дисертационния труд.

Първа глава на дисертационния труд е посветена на теоретичните проблеми. В нея е засегнат понятийният апарат за планинския туризъм, програмни материали на ООН, доклади на Световната комисия по околна среда. В тази част на дисертационния труд са засегнати въпросите на теорията, управлението и политиката на фамилия туризъм в планинските дестинации. Изследването е обхванало туризмът, който се осъществява в или около планинските райони, казано по друг начин, в него са намерили място планинските региони и общности, живеещи близо до планински масиви. Имат се предвид планините Рила, Пирин, Родопи, Стара планина и Предбалкана, Витоша,

Странджа и Средна гора. Основните видове дейности, осъществявани при този вид туризъм са зимните спортове, еко туризъмът, алпинизъмът, климатолечението и балнеолечението, познавателния туризъм и други. Според автора на дисертационния труд планинските туристически дестинации са ключов фактор в основната грижа за цялостно подобряване на качеството на живот на хората чрез инициативи за устойчиво икономическо развитие и опазване на околната среда.

Втора глава на дисертационния труд третира въпросите, свързани със същността и спецификата на семейния туризъм, устойчивото развитие и предизвикателствата пред този вид туризъм и добрите практики в неговото управление. Авторът на дисертационния труд възприема семейния туризъм като пътуване в пълен семеен състав с деца и без деца. При това според нивото на организация сред различните видове семеен туризъм са обособени две групи, а именно семейни обиколки и самостоятелно пътуване. Освен това като подвидове на този туризъм са посочени развлекателния и когнитивен туризъм.

Доколкото семейният туристически бизнес се осъществява от гледна точка на устойчивото развитие, възприемано като форма на туризъм, която подкрепя екологичното развитие и равновесие, според автора, това развитие придобива все по-голямо значение както за потребителите, така и за местното население на приемащата дестинация. Проблем, обаче за семейния туризъм остава еднородното предлагане, към което се насочват повечето хотелиери. Липсата на диференциация в продукта води до ниски печалби, разводняване на пазара, загуба на идентичност на отделните туристически региони на страната.

Всичко това предполага представянето на уникални страни на хотела от страна на мениджърите и търсенето на конкурентни предимства, които ги открояват от конкурентите. Сред решенията в тази посока са предлагането на местни/регионални продукти, храни и напитки в заведенията за хранене, както и такива собствено производство. Предоставянето на подходящи, добре подбрани допълнителни услуги на територията на хотела, както и в околностите, умело съчетани с природните и антропогенни дадености на района ще осигури така търсените от посетителите преживявания, споменът от които остава дълго след прибирането им вкъщи и ги кара да се връщат отново.

Последната **трета глава** на дисертацията засяга въпросите, свързани с методологията на изследването, анализа на резултатите и модел на управление на фамилия туризъм.

За целите на дисертационния труд авторът е създал методологическа рамка с критерии и показатели, която е намерила място в емпиричното изследване. Това е направено с цел оценка и прогноза, отнасящи се за предмета на изследването. Посочената методологическа рамка е изградена на основата на теоретичните постановки, засягащи особеностите на планинските туристически дестинации, модела на използване на съоръженията в тях, подходите за оценка на туристическия потенциал на териториите, добрите практики по отношение на ролята на държавата в управлението им. В инструментариума са намерили място и специфичните фактори при формирането на семейния туристически продукт от гледна точка на въвеждането на иновации с цел повишаване на конкурентоспособността на този продукт, както и иновациите от гледна точка на добрите практики.

От друга страна, докторантът е фокусирал вниманието си върху системата от показатели, отговарящи на определени изисквания и, което е особено важно, адаптирани към добрите практики на водещи по света семейни хотели. Тази система е използвана при анкетния метод и по-конкретно при проучването на потребителите и мениджърите. Обсъжданата система максимално спомага за идентифициране изискванията на потребителите на семеен туризъм, въз основа на което се актуализират стандартите на обслужване, а това от своя страна води до удовлетворяване на потребностите на туристите от този сегмент.

Обобщената оценка на съдържанието на дисертационния труд дава основание да отбележим, че то се отличава с концептуалната си обвързаност, изследователска насоченост и приложна ориентация. Използваната от докторанта информация е актуална, точна и защитима. Добре са представени идеите, концепциите и гледната точка на автора. Спазени са пропорциите в съотношението между основния, допълнителен и пояснителен текст. Тематичният подбор осигурява систематичен и цялостен поглед върху проведеното научно изследване.

Съдържанието се откроява с ясните си цели, добре формулираните основни идеи, точните и достъпни дефинирани нови термини, понятия, концепции и не на последно място достъпен стил на изложение.

Оценка на получените научно-приложни резултати

Оценката на получените научно-приложни резултати обхваща трите глави на дисертационния труд и приложенията към тях.

В първа глава на дисертационния труд се установяват теоретичните основи на планинския туризъм, управлението на дестинациите на този туризъм и туристическата

политика. Основният резултат, постигнат в тази глава е свързан с дефинирането, систематизацията и анализа на теоретичните постановки на български и чуждестранни автори в областта, както и на нормативната уредба в областта на планинския рекреативен туризъм и семейното хотелиерство. Основавайки се на анализа на силните и слаби страни, на възможностите и заплахите в икономическото и социално развитие на планинския туризъм, може да се формулират насоки за действие за максималното използване на силните страни за реализация на съществуващите възможности и потенциал, както и да се използват тези възможности за преодоляване на слабостите и елиминирани или редуцирани на заплахите.

Във **втора глава** се изследва същността и спецификата на семейния туризъм, неговото устойчиво развитие и предизвикателствата пред бизнеса в планинските дестинации. Особено внимание е обърнато на добрите практики в управлението на семейния туризъм в планинските дестинации. Основният резултат в тази глава е свързан с проучването на фамилен туристически бизнес, изследван през призмата на добрите практики на управление на този бизнес в туристически район Стара планина. При теоретичния анализ в сектора туризъм е от значение очертаването на иновативните елементи при хотелите като отделни туристически предприятия в избрания сегмент, в случая семейното планинско хотелиерство. Именно изведените иновации и подчертаването на тяхната приложимост при анализа на сектора от гледна точка на оптимизацията на управлението представлява приносен елемент към практико-приложното проучване на обекта на изследване в дисертационния труд.

В **трета глава** на дисертационния труд е намерила място методологическата рамка на изследването на обекти за семеен планински туризъм, извършен е анализ на резултатите от емпиричното изследване и е разработен модел за управление на фамилен туризъм. Емпиричната основа на тази глава е оценката на управлението на десет хотела от семеен тип в район Стара планина, резултатите от която са пряко свързани с методологията на изследването. Допълнително може да се приеме като резултат разработването на методика, включваща критерии и показатели за анализ и оценка на управлението на фамилен бизнес. Тази оценка дава възможност за оптимизация както в управлението на семейния хотелиерски бизнес, така и в управлението на някои видове дестинации в конкретни туристически райони на България.

Извършената оценка на научно-приложните резултати дава основание да се приеме, че основната цел на дисертационния труд е постигната, а поставените конкретни

изследователски задачи са изпълнени. Основната теза и формулираните хипотези са доказани.

Критични бележки

Направените от мен критични бележки са отразени. Те се отнасяха за прецизирането на понятийния апарат на стр. 4 и 5 от дисертацията и отразяването на възможностите, които предоставя семейното хотелиерство при неговото коопериране за внедряването на новите технологии¹. Въпросните критични бележки не касаеха по същество структурата и съдържанието на труда и по никакъв начин не омаловажават неговите достойнства и приноси.

Оценка на публикациите на докторанта

Докторантът е представил 1 статия и 9 доклада, които отразяват основни резултати от дисертационния труд. Статията е публикувана в списание "Инфраструктура и комуникации", а докладите са публикувани в сборници от доклади, отпечатани от университетски издателства на УНСС, НБУ, СА "Димитър А. Ценов" – гр. Свищов и Икономически университет - гр. Варна. Може да се приеме, че посочените печатни издания са достатъчно представителни, за да огласят постиженията на докторанта пред академичната общност и заинтересованите делови кръгове от практиката.

Оценка на научните и научно приложни приноси

Докторантът е изследвал задълбочено управлението на фамилия туризъм в планинските дестинации. Изводите и обобщенията, до които той е достигнал засягат както проблеми на теорията и практиката, така и въпроси от злободневен характер. В резултат на това е допълнен фонда от знания в областта на фамилия туризъм. По-конкретно неговите научни и научно-приложни приноси са както следва:

Очертани са теоретичните основи на планинския туризъм.

Установени са особеностите на управлението на планинските туристически дестинации.

Разработена е туристическата политика в планинските дестинации.

Определена е същността и спецификата на семейния туризъм.

Адаптирано е към фамилия туризъм устойчивото развитие на дестинациите и са открити предизвикателствата пред семейния туристически бизнес в планинските дестинации.

¹ Ресторантьорство и хотелиерство, С., Издателство Тракия – М, 2007; Реинженеринг и управление на риска. С., Авангард Прима, 2017.

Представени са добрите практики в управлението на семейния туризъм в планински дестинации.

Създадена е методологична рамка на изследване на обекти за планински семеен туризъм.

Извършен е анализ и са обобщени резултатите от емпиричното изследване.

Предложен е модел за управление на фамилия туризъм за район Стара планина.

Оценката на въведените от докторанта понятия, категории, концепции и класификации ми дават основание да говоря за **научни приноси**, а предложените от него методи и методики, квалифицират приносите му като **научно-приложни**.

Заклучение

Рецензията на дисертационен труд представлява научно изследване на актуални и значими проблеми. В него са намерили място всички по-съществени страни на управлението на фамилия туризъм в планинските дестинации. Цялостната ми оценка на труда, базирана на неговата актуалност, структура, съдържание и теоретични обобщения ми дава основание да приема, че в него се съдържат предвидените в чл. 6 (3) от ЗРАСРБ и чл. 27 (1) на ПП на ЗРАСРБ научно-приложни резултати, които представляват принос в науката. Това са и съображенията ми да предложа на уважаемите членове на научното жури да вземат решение за присъждане на докторанта **Тихомир Марианов Драганов** на образователната и научна степен „доктор” по научната специалност **„Икономика и управление,, (Туризъм).**

София,

Рецензент проф. д-р М. Рибов)